

שיעור עשרים ותשעה

המפרש והיוצא בשיירה

גרסינן בגמרא (ו ע"א):

ואמר רב יהודה אמר רב: המפרש והיוצא בשיירה, קודם שלשים יום – אין זקוק לבער, תוך שלשים יום – זקוק לבער, אמר אביי: הא דאמרת תוך שלשים יום זקוק לבער – לא אמרן אלא שדעתו לחזור, אבל אין דעתו לחזור – אין זקוק לבער. אמר ליה רבא: ואי דעתו לחזור, אפילו מראש השנה נמי? – אלא אמר רבא: הא דאמרת קודם שלשים יום אין זקוק לבער – לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור, אבל דעתו לחזור – אפילו מראש השנה זקוק לבער.

מבואר, שיסוד החיוב לבדוק את החמץ ולבערו נעוץ בעניין החזרה לביתו. רבא מוסיף שבתוך שלושים יום – אף אם אינו עתיד לחזור חלה עליו חובת ביעור.

ישנה מחלוקת בין הראשונים במה מדובר כאן, האם מיירי שביטלו או לא. כלומר: האם חובת הבדיקה והביעור היא מחשש דאורייתא של ב"י וב"י או תקנה דרבנן.

מדברי רש"י (ד"ה אפילו מ"ה) מבואר להדיא דמיירי באופן שלא ביטל את החמץ, וז"ל:

דכי הדר ביה בימי הפסח – עבר עליה, וההיא שעתא לאו ברשותיה היא דליבטליה, שהרי איסור הנאה הוא ואינו שלו, וכשראהו – עובר עליה.

לדבריו, מדובר כאן על חיוב בדיקה מן התורה, ואפילו הכי – רק אם עתיד לחזור חלה עליו חובת ביעור וביטול, אך אם אין דעתו לחזור – אינו צריך אפילו לבטל, אא"כ יוצא בתוך שלושים יום הסמוכים לפסח.

שיטה זו תמוהה ביותר, דמאי אכפת לן אם עתיד לחזור או לא, הרי סו"ס יש חמץ הנמצא בביתו, ואפילו אם אינו רואה את החמץ עובר עליו! ?

וכך הקשו הר"ן בחידושו, בתורא"ש ועוד, ולכן כתבו ד"אין זקוק לבער" היינו שאין צורך לעשות את פעולת הביעור, אך לבטל ודאי שצריך, ואין כאן רק את תקנת חז"ל של הבדיקה (אפילו אחר הביטול).

התורא"ש מנסה ליישב את שיטת רש"י, שמדובר כאן בחמץ שאינו ידוע – ספק חמץ. ובאמת רש"י מודה שאם יודע שיש בביתו חמץ – מחויב לבטלו. ורק על חמץ שאינו ידוע כתב רש"י שרק היכא דדעתו לחזור מחויב לבער, משום שייתכן שישוב לביתו

ויראה את החמץ ותהיה דעתו עליו.

אך התורא"ש מקשה על ביאור זה, דא"כ לא מובן מדוע כאשר אין דעתו לחזור א"צ לבער, הרי אם יישאר חמץ בביתו בשוגג – יש כאן איסור שהייה. ולכן מבאר דלא כרש"י, דמיירי שביטלו, ומ"מ חייב לבדוק כשדעתו לחזור, דילמא אתי למיכליה כשיחזור.

בירושלמי איתא: "ובספק. אבל ודאי – אפילו מר"ה". ומבאר הר"ן (ב ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה וגרסינן): "כלומר, דכי אמרינן קודם לפסח ל' יום אין זקוק לבער, הני מילי בספק, כלומר, שאין שם חמץ ידוע, אבל יש שם חמץ ידוע בודאי אפילו מראש השנה זקוק לבער". אך כותב על כך הר"ן: "ואינו נראה כן לפי גמרתנו, דמדאמר לישנא ד'אין זקוק לבער' ולא אמר 'אין זקוק לבדוק' משמע דקודם ל' יום אפילו יש שם חמץ ידוע אין זקוק לבערו לפי שעשאוהו כחמץ שנפלה עליו מפולת דסגי ליה בביטול בעלמא".

אמנם מהרש"ל והב"ח ביארו בדברי רש"י באופן אחר, ולדבריהם אין כל מחלוקת בין הבבלי לירושלמי, וז"ל מהרש"ל:

רש"י בד"ה דעתו לחזור וכו' אינו שלו וכשראהו עבר עליה – נ"ב: משמע דעל מה שמצא אינו עובר עליו כל זמן שלא ראה אותה עד עתה אפי' לא בטלו. ודבר תימה הוא, נהי שלא היה בידו לבער, מ"מ חמץ שלו בביתו הוא ועובר בבל יראה כל זמן שלא ביטלו? והנראה בעיני לפרש דמיירי בספק, שלא ידע בודאי שיש לו חמץ בביתו, וכן איתא בירושלמי ומש"ה אינו עובר אלא משעת הידיעה. ומ"מ איכא למיפריך ממ"נ אם בא לביתו ב"ט וס"ל לרש"י שאין יכול לשורפו ב"ט אפי' לא בטלו – א"כ אנוס הוא כמו שהיה עד עתה, ואם בחול המועד ישרפנו מיד? וי"ל, דחיישינן שמא ישהה רגע אחת בפרט מאחר שבא מן הדרך שמא יתעצל מעט אבל אותם שפירשו דאיירי אפי' בודאי חמץ צריכין לפרש דאיירי בביטלו ואפ"ה אין נכון שיהא חמץ בביתו אצלו וכן יראה מלשון הר"ן למעיין בו, ולא משום שעובר בכל יראה ודו"ק.

הרמב"ם (פ"ב מהל' חו"מ הי"ט) הביא את דינא דשמעתין בזה"ל:

המפרש בים והיוצא בשיירה תוך שלשים יום זקוק לבדוק, קודם שלשים יום אינו צריך לבדוק, ואם דעתו לחזור קודם הפסח צריך לבדוק...

וכתב רבינו מנוח, שהרמב"ם כתב כפי לשון הירושלמי והתוספתא. אך לפ"ד מהרש"ל והב"ח ניתן לבער דמיירי בחמץ שאינו ידוע ולכן זקוק "לבדוק" ולא לבער.

מהרש"א מסביר פשוט אחר בדעת רש"י, דמיירי שיודע שיש לו חמץ בביתו, ומ"מ עשאוהו כחמץ שנפלה עליו מפולת ולכן אין זקוק לבער כשאין דעתו לחזור.

ולי נראה, דודאי איירי אף בשיש לו ודאי חמץ בביתו, ואפ"ה כשאין דעתו לחזור אין זקוק לבער, דעשאוהו כנפלה עליו מפולת דמבטלו ודיו, וכ"כ הר"ן וכן נראה דמדמי לה לאוצר שאין דעתו לפנותו שפירש"י בהדיא דה"ל כנפלה עליו מפולת וכשדעתו לחזור בימי פסח חששו כיון דהוא בים ובמדבר בשיירא ואין כאן מקום בדיקה ושמא יפשע ולא יבטל כדלקמן בשמעתין דלכך לא תקנו שיבטל אלא בלילה בזמן בדיקה ולא בד' ובה' וכשיבא לביתו בימי הפסח עובר בכל יראה.

לשיטתו, רש"י מודה דמיירי שיודע שיש לו חמץ בביתו. וטעם החילוק בין "דעתו לחזור" לבין "אין דעתו לחזור", מפני שכאשר אין דעתו לחזור די בכיטול בעלמא, וכמ"ש גבי חמץ שנפלה עליו מפולת, דצריך שיבטל בלבו, וכתב רש"י שם שיש רק חשש דרבנן שמא יפקח את הגל, דמדאורייתא החמץ כבר נחשב מבוער ואינו עובר עליו. וה"נ דכוותה, שאדם שעוזב את ביתו ולא עתיד לחזור – הוי כחמץ שנפלה עליו מפולת, ולכן אף אם לא יבטלנו – לא יעבור מה"ת באיסור שהייה, דהוי מבוער ועומד אפילו בחמץ הידוע. ורק כשדעתו לחזור יש חשש דרבנן שמא ישוב בפסח וירצה את החמץ, ומשו"ה צריך לבער.

והאמת שגם לגבי נפלה עליו מפולת יש ראשונים שביארו (רבינו פרץ ועוד), שחובת הביטול היא מן התורה, אך לדברי מהרש"א שיטת רש"י היא שהביטול הוא דרבנן.

אמנם יש קושי בביאורו של מהרש"א, דא"כ מדוע כתב רש"י "וכשרואהו עובר עליו", הרי אף קודם שרואהו עובר, כאשר חוזר לביתו, משום שמדובר בחמץ ידוע ואין צורך שיראהו דווקא.

והדבר תמוה בכלל, כיצד אפשר לומר שחמץ שרואהו בביתו הוי כנפלה עליו מפולת? עוד צ"ב, שהרי ידוע שצריך לבער חמץ הנמצא "ברשותו" – אם נאמר שהכוונה שכאשר החמץ נמצא במקום שלו, בביתו – צריך לבער, ודאי שאין ביאור בדברי מהרש"א וכנ"ל.

אך כתב בשו"ע הגר"ז, ד"ברשותו" היינו שליטתו, וכן משמע מדברי רש"י לעיל. ולפ"ז מבוארים דברי מהרש"א.

שיטת אביי, שיש חובת ביעור בתוך שלושים יום אם דעתו לחזור, אך מעבר לזה – כאשר עוזב את ביתו יותר משלושים יום קודם הפסח – אין שום חובה לבער, אף אם דעתו לחזור.

אך שיטת רבא, הסובר דכל היכא דדעתו לחזור צריך לבער, אפילו אם יוצא מראש השנה – צ"ע: מהיכן נוצר החילוק בין "תוך שלושים" לבין "לאחר שלושים"?

המאירי בסוגיין מביא מחלוקת גבי בדיקת חמץ לפני זמנה, קודם אור ל"ד:

וכל אלו שבודקין קודם זמן יש אומרים שאין מברכין לפי שאין שעת המצוה
אלא מאור ארבעה עשר ויש אומרים שמברכין...

להלכה, הרמ"א כותב בשם הכלבו, שכאשר בודק קודם זמנה – לא יברך. וביאר הגר"א (הובא במשנ"ב סק"ד) דרק כשבודק בליל י"ד תיקנו לברך, משום שעתיד לבער למחר את כל מה שמוצא (כי את המזון שזקוק לצורך בוקר מחר הצניע כבר), אך מי שבודק קודם לכן – לא ניתן לומר שיבער את כל מה שימצא, שהרי ישתמש ויאכל את החמץ עד הפסח, ובבדיקתו הוא רק מרכז את החמץ במקום אחד, ומשו"ה א"א לברך על כך "על ביעור חמץ".

הריטב"א סובר שיש חילוק: אם בודק בתוך ל' יום הסמוכים לפסח – מברך, ואם בודק קודם לכן – אינו מברך, ודלא כדעת הרא"ה (הובא שם) הסובר דכל שזקוק לבער מברך על הביעור, כלומר שאפילו אם עוזב את ביתו בר"ה ועתיד לחזור – בודק ומברך.

ולכאורה שיטת הריטב"א תמוהה, שאינו מובן החילוק.

וכבר נתבאר לעיל גבי ברכת הבדיקה "על ביעור חמץ", שחכמים לא היו מתקנים לשון זו אם לא היו נותנים לבדיקה עצמה תוקף של מצוה בפני עצמה, וכמ"ש המקו"ח (סי' תלא) שלא יעלה על הדעת לברך על בדיקת פרי מתולעים, דאין בזה מעשה מצוה אלא רק פעולה בכדי להימנע מאיסור. ואם תיקנו לברך – מוכרח שיש כאן מצוה.

מענה אפשר לומר, שזוהי סברת הריטב"א: לדעתו, יש כאן שתי תקנות נפרדות: חיוב הבדיקה בתוך שלושים יום יש בו מעשה מצוה, ומברכים עליו, אך קודם שלושים יום אין כאן מעשה מצוה, אלא תיקנו שיבדוק כדי שלא ייכשל בחמץ כאשר ישוב לביתו, וממילא אין מברכים על כך.

אך הכלבו ודעימיה, הסוברים שאינו מברך כאשר בודק קודם אור ל"ד – ס"ל שרק

בליל י"ד יש לבדיקה תוקף של מצוה.

המשנ"ב (סי' תלו סק"ג ובשעה"צ אות ד) מביא מחלוקת אחרונים האם צריך לבטל מיד, כאשר בודק תוך שלושים יום. הט"ז (שם סק"ב) והחק יעקב סברו דא"צ לבטל, אך המג"א (שם סק"א) סובר שצריך לבטל מיד, וכן דעת רוב האחרונים (פרי מגדים מש"ז סק"ב בשם הב"ח, הגר"א, חק יוסף, מקור חיים, בית מאיר ומאמר מרדכי).

ואפשר לבאר לפי דרכנו, שהט"ז סובר שאין לבדיקה תוקף של מצוה קודם אור לי"ד, אך המג"א סובר כהריטב"א, הבדיקה בתוך שלושים יש בה תוקף של מצוה.

הרשב"א כתב, שלא יברך "שהחינו" על בדיקת חמץ, דאין זמנה קבוע. ונראה דס"ל כהרא"ה, שכל היכא שיש חובת ביעור – מברך, ולכן הו"א שמברך אף שהחינו, קמ"ל שכיון שאין זמנה קבוע – אינו מברך.

עתה נשוב לקושיא שהקשינו על שיטת רבא, מה החילוק בין "תוך שלושים יום" לבין "קודם שלושים יום". לפי הנ"ל אתי שפיר, דקודם שלושים יום אין בבדיקה תורת מצוה, אך לאחר מכן יש בה מצוה.

אך לפי דעת הרא"ה והרשב"א אכתי צ"ע, דאינהו ס"ל דאף קודם שלושים יום יש מצוה בבדיקה וכמשנ"ת, ולפ"ז לא מובן החילוק.